

ПЕРСПЕКТИВИ ВИДАННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИХ ПРАЦЬ ІНСТИТУТУ і м. М. Т. РИЛЬСЬКОГО НАН УКРАЇНИ

Микола ДМИТРЕНКО

Нинішній час називають добою інтернету, загальнолюдської інтеграції, що породжує ряд суперечливих тенденцій, неокласичних протистоянь ортодоксально-парадоксального стибу: доба глобалізму з її уніфікацією, стандартизацією, баналізацією і теорією єдиного потоку — з одного боку, і доба глибинного поцінування власного національного універсуму — з іншого.

В останні десятиліття світова гуманітарна наука актуалізувала ряд напрямків фундаментальних наукових досліджень, пов'язаних з осмисленням багатовікових надбань усної народної традиційної художньої творчості. Активізація зусиль вчених у пізнанні феномена народної традиційної культури — від міфу, ритуалу, архетипу, символу і до стереотипу, явищ сучасної маскультури, своєрідної (з елементами деградації) індустрії розваг — дала підстави для розвитку багатьох наукових галузей знань про людину: антропології (структурної, філософської, когнітивної), психології (етнопсихології, етнолінгвістики, конфліктології, іміджології), соціології, націоналогії, культурології, екології, віртуалістики тощо. До того ж, простежується чітка тенденція до диференціації наукових підходів у вивченні творчої спадщини народів і людства загалом із переважанням проблемно-концептуального висвітлення самих явищ в умовах етнічної органіки — від зародження (виникнення), системи трансформацій, етапування та сучасних зрізів функціонування чи пасивних форм збереження до передбачення шляхів і тенденцій розвитку чи занепаду.

Українська фольклористика пройшла складний, тернистий шлях утвердження власної методології, принципів студіювання традиційної народної творчості. Проте для української фольклористики залишилися актуальними проблеми, що стосуються, зокрема, визначення меж та обсягів об'єкта дослідження, історії наукової галузі, збирацької польової роботи, єдиційної бази тощо.

Досвід фольклористичних студій засвідчує нагальну потребу в чіткому, науково виваже-

ному окресленні терміна “фольклор”, його поліфункціональної, але не безмежної, не аморфної, як спостерігаємо нині, сутності. Відповідно й фольклористика має наполегливіше заявляти про себе як наукову дисципліну, а не допоміжну структуру етнології, антропології, літературознавства, музикознавства, етнопсихології, етнолінгвістики тощо. Навіть у XIX столітті, перебуваючи у лоні етнографії, фольклористика відзначилася фундаментальними теоретичними працями Миколи Костомарова, Олександра Потебні, Михайла Драгоманова, Миколи Лисенка, Павла Житецького, Івана Франка, а згодом — на початку та в першій половині XX століття — дослідженнями Володимира Гнатюка, Климента Квітки, Філарета Колесси, Катерини Грушевської, Віктора Петрова. У XIX — на початку XX століття зібрано й опубліковано матеріали, що складають основний фонд української фольклорної скарбниці (діяльність Зоріана Доленги-Ходаковського, Миколи Цертелева, Михайла Максимовича, Миколи Гоголя, Платона Лукашевича, Ізмаїла Срезневського, Йосипа та Федора Бодянських, Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича, Якова Головацького, Пантелеймона Куліша, Андрія Димінського, Павла Чубинського, Івана Манжури, Якова Новицького, Бориса Грінченка, Дмитра Яворницького, Михайла Павлика, Володимира Гнатюка, Йосипа Роздольського та ін.).

Радянський період у розвитку української фольклористики характеризується ідеологічною зашореністю, науковою обмеженістю, упередженими підходами та оцінками набутку попередників, витворенням заборон на дослідження фольклорної архаїки, явищ міфології, національної специфіки народної творчості. Заради справедливості відзначимо, що навіть за умов тотального ідеологічного шовіністичного і космополітичного кріпацтва українські вчені і збирачі зробили величезний внесок у нагромадження, публікацію та осмислення народної творчості. Назвемо, зокрема, імена Максима Рильського, Павла Попова, Гната Танцюри, Олексія Дея, Івана

Березовського, Насті Присяжнюк, Григорія Нудьги, Теофіла Комаринця, Михайла Гриця, Марії Шубравської, Олександра Правдюка, Василя Скрипки, а цей ряд можуть продовжити прізвища багатьох авторів публікацій, упорядників видань тощо.

Усе ж варто наголосити: зусилля українських фольклористів XIX-XX століть переважно були спрямовані на створення різноманітних фольклорних зводів, зібрань зразків усної народної культури, а менше — на фундаментальні дослідження. Саме тому наукова галузь упродовж останніх десятиліть розвивалася не бурхливо, навіть спорадично, а під кінець XX століття, у 1990-і роки, кризові явища в академічній фольклористиці стали більш помітні, хоч суспільні умови кардинально змінилися, демократизувалися. Очевидно, уповільненість державотворчих процесів, відсутність (невиробленість) державної ідеології з її сутнісним стрижнем — українською національною ідеєю, а відтак нехтування владою такими могутніми пріоритетами державного будівництва, як наука, освіта, культура, спричинилися до гальмівних, інерційних процесів у розвитку багатьох академічних наукових галузей, і фольклористика тут не виняток. Мабуть, оцінюючи стан наукової галузі, слід брати до уваги і об'єктивний, і суб'єктивний фактори: не вироблена самими фольклористами стратегія розвитку, пасивно-споглядальні настрої, відсутність належного запалу. Далися взнаки неповороткості організаторів науки щодо зміни покоління і щодо консолідації зусиль у досягненні мети, послаблення координаційної роботи і міжнародних контактів тощо.

За десять років незалежності українські фольклористи спромоглися написати лише один — та й то не зовсім фаховий — підручник для вищих навчальних закладів (автори Мар'яна та Зоряна Лановики), понад десяток монографій, присвячених переважно дослідженню народної прози. Оpubліковано декілька навчальних посібників: Анатолій Іваницький. Українська музична фольклористика (методологія і методика). — К., 1997; Олена Таланчук. Усна народна творчість. — К., 1998; Федір Євсєєв. Світоглядні основи архаїчної культури: теоретичний аспект. — Ніжин, 2000.

Найпомітніший внесок у наукову галузь зробила університетська фольклористика:

Давидюк Віктор. Українська міфологічна легенда. — Львів, 1992; Первісна міфологія українського фольклору. — Луцьк, 1997; Сокіл Василь. Народні легенди та перекази українців Карпат. — Київ, 1995; Дунаєвська Лідія. Українська народна проза (легенда, казка): Еволюція епічних традицій. — Київ, 1997; Кейда Федір, Мишанич Степан. Народні месники України у фольклорі. — Донецьк, 1998; Кейда Федір. Український фольклор про Гайдамаччину. — Київ, 1999; Будівський Петро. Олекса Довбуш в історії, фольклорі та літературі (Проблема історичної та художньої правди). — Київ, 1999; Копаниця Любов. Метапонятійна модель української ліричної пісні. — Київ, 2000 та ін.

Здобутком української фольклористики в довідково-інформаційній галузі став вихід 1999 року в Інституті народознавства НАН України (м. Львів) двох фундаментальних книг бібліографії з фольклористики, що їх підготував авторитетний вчений Мирослав Мороз¹.

Публікація першоджерельних фольклорних матеріалів у 1990-і роки не була інтенсивною, спостерігалися песимістичні тенденції нехтування традиційними творами, згортання публікації зразків з народної художньої скарбниці. Загалом публікації усної народної творчості в Україні — однієї з найбагатших фольклорних країн світу — катастрофічно мало (в дужках зазначимо, що наші північно-східні сусіди росіяни довшкрібують свою скриню, бо вже друкують народну еротика й нецензурщину). На український фольклор багато хто дивиться як на старе, віджиле, непотрібне; вбачають у ньому ворога тих стратегій, що зденаціоналізовують, збаналізують і зомбують людину технологіями манкуртства; приписують українцям то "салоїдство", то "шароварність", то "хатокрайність", то "двомовність". Роль мови і фольклору в державотворчому і націотверджувальному процесах визначальна, основоположна, а тому зневажання української мови і творчості українського народу — шлях до його знищення.

Саме тому для українського суспільства загалом і фольклористики зокрема залишаються надзвичайно актуальними фундаментальні дослідження і фундаментальні публікації фольклору. Ще 1961 року започатковано видання академічної серії "Українська народна творчість". Досі побачили світ майже тридцять томів, лише декілька книг опубліковано в 90-і

роки². Серія майже занедбана, забута, але, слід наголосити, не з вини фольклористів, адже лежать у шафах і шухлядах упорядковані рукописи томів народної лірики, голосінь, дитячого фольклору, сучасних записів прози. Як не прикро, у попередні десятиліття не опубліковано повного корпусу народних казок (вийшли тільки “Казки про тварин”), замовлянь, легенд і переказів (один куций томик тут погоди не робить, а було заплановано три томи³).

Парадоксально, що й досі в Україні не видано повного зібрання творів Тараса Шевченка і повного корпусу національного епосу — дум. Недарма ставлю в одному ряду творчість генія-письменника і генія-народу: “Думи мої, думи мої, лихо мені з вами”...

Перспект видання серії “Українська народна творчість” (К., 1969. — С.10) передбачав публікацію дум лише у двох книгах. Згодом до планів видання серії було внесено корективи і вже у червні 1976 року Олексій Дей писав про майбутнє видання дум у трьох книгах.⁴ Над підготовкою дум до видання у різні роки працювало кілька тимчасово сформованих колективів учених. Проте лише нині з’явилися реальні умови для належного наукового опрацювання матеріалів і підготовки їх до друку в якнайповнішому вигляді. Саме тому фольклористи ІМФЕ НАН України планують здійснити видання повного академічного корпусу українського національного епосу — дум у 5-ти томах. Аналогів такому виданню нема, бо відомі два томи корпусу дум в упорядкуванні Катерини Грушевської⁵ (Т.1. — 1927; Т.2. — 1931) і збірник в упорядкуванні Бориса Кирдана⁶ (1972) містять приблизно половину того матеріалу, який має ввійти до академічного зводу. Щоправда, К.Грушевська планувала опублікувати чотири томи дум — три книги текстів, а четверта — мелодії.

Відомо понад п’ятдесят сюжетів дум. Більшість із них існують у десятках варіантів і записів. Скажімо, дума про втечу трьох братів з Азова має близько шістдесяті варіантів; дума про Івася Коновченка відома в п’ятдесяті двох варіантах.

При підготовці думового епосу до друку постає ряд проблем щодо розшуків невідомих досі матеріалів в архівних сховищах України і за кордоном; розшифрування, атрибуції текстів та мелодій; класифікації та систематизації наявних матеріалів; осмислення поетики текстів, текстологічних принципів, правопису

та обґрунтування наукової доцільності в публікації спотворених зразків, записів фрагментів; підготовки наукових передмов монографічного характеру і до текстової, і до музичної частин; написання коментарів, історичних та біографічних довідок, складання приміток, системи покажчиків тощо.

Отже, підготовка і здійснення фундаментального видання унікального в світі епосу — дум — справа честі українських фольклористів.

До актуальних завдань сучасної фольклористики належить і фундаментальне дослідження історії науки. На жаль, поки що залишається добрим наміром написання узагальнюючої “Історії української фольклористики”. Наші попередники, починаючи з Олександра Пипіна, Миколи Сумцова, Філарета Колесси і закінчуючи Ярославом Гарасимом, автором розвідки про культурно-історичну школу, осмислили чимало фактів та явищ в історії фольклористики. Проте відсутність систематизованої синтетичної праці з історії наукової галузі не сприяє розвитку фундаментальних теоретичних досліджень. Передумови для створення “Історії української фольклористики” є, це засвідчують багаторічні монографічно-дисертаційні дослідження доробку видатних постатей української фольклористики: Павла Попова про Миколу Костомарова; Олексія Дея про Івана Франка; Івана Березовського про Івана Манжуру; Михайла Яценка і Миколи Мушинки про Володимира Гнатюка; Марії Шубравської про Дмитра Яворницького; Софії Грици про Філарета Колессу; Романа Кирчіва про діячів “Руської трійці” та Йосипа Лозинського; Михайла Пазяка про Матвія Номиса, численні розвідки Володимира Качкана про Михайла Павлика, Осипа Маковея, Володимира Шухевича, Григорія Ількевича; Зої Василенко та Людмили Єфремової про Миколу Лисенка; Анатолія Іваницького про Климента Квітку; Бориса Кирдана про збирачів народної поезії ХІХ століття; Василя Івашкова про Пантелеймона Куліша; Людмили Іванікової про Якова Новицького; Оксани Шалак про Андрія Димінського; Лідії Козар про Бориса Грінченка; Лесі Наумовської про Михайла Драгоманова; Ірини Довгалюк та Ганни Сокіл про Йосипа Роздольського, Зої Кудрявцевої про Олександра Шишацького-Ілліча та ін. Безперечно, об’єктивної історії фольклористики у радянський період аж ніяк не могло бути створено.

І це стосується не лише заляканої буржуазним “ізомом” української дослідницької думки, а й великодержавної російської, про що свідчить опублікована відповідно 1958-го і 1963-го років двотомна “Історія російської фольклористики” Марка Азадовського.

У контексті розгляду питань генези, формування та розвитку української фольклористичної традиції, безсумнівно, доведеться долати значні труднощі, переосмислювати стереотипи, заперечувати чи спростовувати оцінки й позиції попередників, полемізувати із сучасниками. І це стосуватиметься багатьох проблем: періодизації; наукових концепцій романтиків і позитивістів, adeptів міфологічної школи і неоміфологів; теорій міграції та самозародження сюжетів і мотивів; оцінки діячів-теоретиків і збирачів-практиків тощо. Актуальність створення узагальнюючої праці з історії української фольклористики продиктована потребою повнішого уявлення про творчий геній народу, його дослідників та збирачів, про внесок українців до європейської історії.

Ще одним актуальним завданням українських фольклористів є підготовка науково-довідкових видань словникового та енциклопедичного характеру. Жодного автономного галузевого словника термінів, понять, персоналій в Україні досі не створено. Частина нашого доробку ввійшла до спільної книги українських, білоруських та російських вчених, опублікованої 1993 року в Мінську (Білорусь): “Східнослов’янський фольклор: Словник наукової і народної термінології”. Окремі відомості з фольклористики можна почерпнути з “Української літературної енциклопедії” (з 1988-го до 1995-го року вийшло три томи, решта два томи і досі не опубліковано), зі словників літературознавчих термінів.

Відсутність наукового зводу термінів, понять, що стосуються сфери фольклору і фольклористики, гальмує теоретичні опрацювання багатьох проблем, негативно позначається на підготовці кадрів, видавничій практиці тощо. Об’єктивно назріла потреба створення фольклористичного енциклопедичного словника з висвітленням питань методології наукової галузі, теорії фольклору, історії фольклористики. Сучасний науковий потенціал українських фольклористів, на наш погляд, дає змогу реалізувати цей давній задум не одного покоління

вчених. В українській фольклористиці маємо ряд значних імен, чий наукова ерудиція, професійні знання і вміння можуть стати запорукою належної підготовки фольклористичного енциклопедичного словника, а також фундаментальних видань серії “Українська народна творчість”, історії фольклористики. Це, зокрема, Наталя Шумада, Роман Кирчів, Вікторія Юзвенко, Іван Денисюк, Володимир Бойко, Лідія Дунаєвська, Володимир Качкан, Софія Грица, Анатолій Іваницький, Степан Мишанич, Михайло Гайдай, Віктор Чабаненко, Михайло Чернопиский, Віктор Давидюк, Петро Будівський, Олена Таланчук, Любов Копаниця, Володимир Погребенник, Наталя Малинська, Іван Хланта, Степан Шевчук, Олексій Вертій, Василь Сокіл, Володимир Буряк. Безперечно, основний тягар виконання запланованих тем, забезпечення видань буде покладений на фольклористів ІМФЕ НАН України.

До “Фольклористичного енциклопедичного словника” ввійдуть статті, що розкривають терміни і поняття, різноманітні явища народної традиційної культури, висвітлюють роботу фольклористичних наукових осередків та роль періодики, довідки про дослідників, збирачів, носіїв та виконавців фольклору.

Певна річ, українській фольклористиці бракує й інших типів бібліографічно-довідкових видань: путівників по архівних фондах, тематичних покажчиків тощо.

Наявність періодичних друкованих органів – таких, як журнали “Народна творчість та етнографія” (ІМФЕ НАН України, головний редактор Ганна Скрипник), “Народознавчі зошити” (Інститут народознавства НАН України, м. Львів, головний редактор Степан Павлюк), “Фольклористичні зошити” (Полісько-Волинський народознавчий центр НАН України, м. Луцьк, головний редактор Віктор Давидюк) – усе ж не забезпечують потреб українських фольклористів у публікаціях досліджень та польових матеріалів, унікальних колекцій, записів, що зберігаються ще, але вже трухлявють в архівах і можуть бути безповоротно втрачені. Маємо створити при ІМФЕ НАН України новий періодичний щорічний науковий збірник “Український фольклор: Дослідження і матеріали”.

Відчувається гостра потреба в перевиданні фольклористичних праць і класичних фольклорних збірників. Достатньо назвати лише декілька імен з української фольклорис-

тики та етнології, неувага до яких десятиліттями підриває віру в справжні наміри і наукові потенції сучасників: Олександр Потебня і Павло Чубинський. На жаль, ми не змоглися ні перевидати теоретичних фольклористичних праць⁷ геніального мислителя, ні знаменитих семи фундаментальних томів.

Як бачимо, проблема підготовки фундаментальних, підсумкових, узагальнюючих та енциклопедичних праць із фольклористики — нагальне завдання, без вирішення якого годі й думати про справжній розвиток наукової галузі.

1 Див.: Бібліографія українського народознавства: У 3-томах. — Т.1: Фольклористика. — Кн.1-2 /Зібрав і впорядкував Мирослав Мороз. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999.

2 Коротко про серію: *Дмитренко Микола*. Серійні видання українського фольклору //Українське народознавство: Стан і перспективи розвитку на зламі віків /Матеріали міжнародних науково-практичних читань, присвячених пам'яті українського фольклориста Михайла Пазяка /Упоряд. О.Петровський, Н.Юсова. — К., 2000. — С.126-127; *Роєнко Ольга*. Скарби фольклору //Народознавство, 1993. — №5. — С.4.

3 Українська народна творчість: Наукове видання в 50-ти томах. Проспект (на правах рукопису). — К.: Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського Академії наук Української РСР, 1969. — С.11.

4 Див.: *Дей О.І.* Багатотомна серія "Українська народна творчість" //Вісник Академії наук Української РСР, 1976. — №6. — С.63.

5 Українські народні думи. — Том перший корпусу. — Тексти №№1—13 і вступ Катерини Грушевської. — К.: Держ. вид-во України, 1927. — ССХХ С. + 176 С.; Українські народні думи. — Том другий корпусу. — Тексти №№14—33 і передмова Катерини Грушевської. — Х., К.: Пролетар, 1931. — XXXII С. + 304 С.

6 Украинские народные думы /Изд. подгот. Б.П.Кирдан. — М.: Наука, 1972. — 560 С.

7 Йдеться, зокрема, про такі роботи: "Про деякі символи в слов'янській народній поезії", "Про міфічне значення деяких обрядів і повір'їв", двотомне фундаментальне дослідження "Пояснення українських і споріднених із ними пісень. — Т.1: Веснянки; Т.2: Колядки і щедрівки", "З лекцій із теорії словесності: Байка, прислів'я, приказка", ґрунтовну рецензію на зібрання народних пісень Я.Головацьким, ряд інших статей та розвідок. Чимало й інших актуальних завдань постає перед українськими фольклористами: *Дмитренко М.К.* Актуальні проблеми сучасної фольклористики: досвід і перспективи //Матеріали до української етнології: Зб. наук. праць /Ред.колегія Г.А.Скрипник (відп. редактор) та ін.— Вип.2. — К.: ІМФЕ НАН України, Асоціація етнологів, 2002. — С.369-371.